

MONUMENTUM ANCYRANUM. A XVI. SZÁZAD LEGNAGYOBB RÉGÉSZETI FELFEDEZÉSE

– KIÁLLÍTÁS A KÉZIRATTÁRBAN –

Az „Ancarai felirat” felfedezése állt a közép-pontjában annak a kiállításnak, amelyet a Kézirattár „folyosójára”, a Manuscriptórium kiállító térbe látogatók tekinthettek meg a 2012-es Múzeumok Éjszakáján. A tárgy a magyar művelődéstörténet méltatlanul elfeledett fejezetei közé tartozik, hiszen kevesen tudják, hogy a szenzációs felfedezés magyaroknak, pontosabban a követként Törökországba utazó Verancsics Antal püspöknek (1504–1573) és kíséretének volt köszönhető, a felirat precíz lemásolásában és rögzítésében pedig Verancsics deákja, az eperjesi tudós Belsey János (1530–1594) szerzett múlthatatlan érdemeket. A kiállítás mindazonáltal nem csupán a felfedezés közvetlen körülményeit kívánta megjeleníteni, hanem megpróbált átfogó képet rajzolni az esemény politikai háttéréről, a törökökről alkotott kép folyamatos változásáról és aktuális európai állásáról, bemutatva magát az utazást és az abban résztvevő személyeket is. Hallatlanul izgalmas és összetett kép lett a végeredmény, amelyben közvetlenül találkozik egymással a legmagasabb szintű magyarországi humanizmus és az antik tradíció.

A Habsburg Ferdinánd által 1553-ban Konstantinápolyba indított követség tagjainak tudományos érdeklődése feltehetőleg felülmúlta politikai aktivitásuk mértékét.¹ A követséget eredeti összetételében szinte kizárólag magyarországi illetőségű személyek alkották. A humanista Verancsics Antal püspökhöz és Zay Ferenchez (1505–1570), a dunai flottilla főparancsnokához saját költségén csatlakozott a Fuggerek egykori nagy hatalmú beszercebányai faktora, a bibliofil és régiséggyűjtő Hans Dernschwam (1494–1567/68). A követek elsődleges feladata az volt, hogy megakadályozzák a békekötést Szulejmán és a keleti ellenség, a perzsák között; önmaguk, azaz a Habsburg-birodalom számára pedig több éves fegyverszünetet harcoljanak ki. Küldetésük politikai szempontból teljesen sikertelennek bizonyult, szemben tudományos hozadékkal, amelyre azonban

csak évtizedek múltán derült fény. A karaván az akkori követségek szokásos útvonalán haladt: Belgrádig hajóval utaztak, aztán Niš és Szófia következett, majd Drinápolyon keresztül érték el Konstantinápolyt. A fővárosban a követek számára fenntartott karavánszerájban szállásolták el őket, itt éltek mintegy másfél évig, szigorú ellenőrzés alatt, anélkül, hogy találkozhattak volna a szultánnal. Karavánszerájbeli tartózkodásuknak köszönhető egy izgalmas felfedezés is, hiszen az istálló falában különös feliratra bukkantak, amelyről a 19. századi kutatás kiderítette, hogy székely rovásírással írták, II. Ulászló korabeli, itt fogva tartott magyar követség feljegyzése volt.²

Az események felgyorsítása érdekében Ferdinánd később utánuk küldte a neves flamand diplomatát, Augier Gislain de Busbecquet (1522–1599), minnek köszönhetően Szulejmán felszólította őket, hogy utazzanak a kisázsiai Amasiába, ahol ő maga a perzsákkal vívott háború miatt ez idő tájt tartózkodott. Amasiát Kisázsia északi részén, Niceán, Nicomédián, Ancarán áthaladva érték el. Az utazásról Dernschwam és Verancsics is részletes naplót vezetett, Busbecq 1581-ben megjelent *Négy levele* inkább visszaemlékezésnek tekinthető. Mivel Verancsics Antal naplójának nagy része már a 18. században elveszett,³ a követség „külső tagjának”, Hans Dernschwamnak több száz oldalra rúgó

2 A híres konstantinápolyi feliratot Hans Dernschwam és Belsey János örökítették meg. Tartalma Sebestyén Gyula olvasatában a következő: „Ezer ötcezáz tizenöt esztendőbe írták eszt. László király öt követét vártatták itt. || Bilaji Barlabás kető esztendejék it valt. Nem tön császár. || Kedeji Székel Tamás írta inet Szelimb török császár itet bé száz lóval.” A szöveg végleges olvasata mindazonáltal nincs megnyugtatóan tisztázva. A felirat egy 19. századi tűzvészben elpusztult. A tárgyhöz lásd a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* „rovásírás” szócikkét Sándor Klárától, Balassi Kiadó, Bp., 2010, 167–169., valamint legújabban Vékony Gábor, *A székely írás emlékei, kapcsolatai, története*, Nap Kiadó, Bp., 2004 és Horváth Iván, *Gépeskönyv*, Bp., 2006.

3 A fennmaradt részt Alberto Fortis, velencei tudós közölte *Viaggio in Dalmazia* (Velece, 1774) című művében (Iter Buda Hadrianopolim). Fortis a feljegyzésekre Sebenicóban, a Verancsics-család leszármazottai, a Draganicsok házában bukkant rá, ahol akkoriban Verancsics Antal teljes hagyatékát is őrizték. Egy lábjegyzetben közölt megjegyzése szerint a napló érdekesebb részeit egy bizonyos Riceputi nevű jezsuita vitte magával, és azóta nyoma veszett. A Verancsics-hagyaték jelenleg az OSzK Kézirattárában található.

1 Az 1553–1555 közötti konstantinápolyi követjárásról lásd Tardy Lajos, *Régi magyar követjárások Keleten*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1971.

Belépés a kiállításra

napi feljegyzéseiből bontakozik ki a kései utókor számára legplasztikusabban az utazás. A napló fennmaradt, ma Dillingenben, a Fugger-Archivban őrzik. Dernschwam célja a napi események felvázolása mellett elsősorban az volt, hogy teljes képet adjon a megtapasztalt török világról, a törökök társadalmi berendezkedéséről, hadseregükről, ünnepeikről, szokásaikról, a mohamedán vallásról, a lakáskultúráról és általában az életmódról. A hallatlanul érdekes leírást mindazonáltal át- meg- átszövi a cseh származású, protestáns üzletember mélységes megrökönyödése, amelyet ez az olyannyira idegen, szertelen világgal való szembesülés keltett benne.⁴ Mind Dernschwam, mind Verancsics naplójában jól érzékelhető az antik emlékek iránti

felfokozott érdeklődés. Dernschwam feljegyzéseiből kiderül, hogy lenyűgözték Konstantinápoly antik és bizánci emlékei, az ifjúkorában látott Róma városi romoknál is nagyszerűbbnek látta őket.⁵ Mindazonáltal főként az epigráfia hozta lázba a két humanistát, hiszen a feliratos kövek történeti forrásként is értékelhetők voltak. Szisztematikusan járták végig az útjukba kerülő romvárosokat és temetőket egészen Amasiáig. Gyakran mindketten megörökítették ugyanazoknak a feliratoknak a

⁴ A naplóból bőséges válogatás olvasható Tardy Lajos magyar fordításában: Hans Dernschwam, *Erdély, Besztercebánya, törökországi útinapló*, bev., ford., jegyz. Tardy Lajos, Európa, Bp., 1984. A napló első és máig egyetlen teljes kiadása és feldolgozása: Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/1555), hrsg. und erl. von Franz Babinger, Berlin, 1923, Nachdruck 1986.

⁵ Dernschwam feltehetőleg Bakócz Tamás kíséretében, Stephanus Taurinusszal, a Dózsa-féle parasztháborút bemutató eposz (*Stauromachia, id est cruciatorum servile bellum, Bécs, 1519*) későbbi szerzőjével együtt járt Rómában, még az 1510-es évek elején. Később, már a Fuggerek és Thurzók szolgálatában hivatalból bejárta egész Magyarországot és Erdélyt, saját elbeszélése szerint Tordán régészeti feltárásokat is végrehajtott: „Ilyenekből [római agyag vízvezetékcsovekből] néhányat kiásattam 1529-ben az erdélyi Torda sókamrai város hajdani, földdel egyenlővé vált részében. Ezek tele voltak homokkal, de olyan ügyesen illesztették őket egybe fehér habarccsal, hogy úgy tűnt, mintha mindössze egy napig feküdtek volna a földben; egytől egyig épek voltak. Még Traianus császár uralkodása előtt fektették le ezeket, s a magyarok pusztították el az ő Attilájukkal.” (Dernschwam 1984, 200., lásd az előző jegyzetet.)

szövegét. A görög nyelvű feliratokat többnyire Belsey János másolta le, az ő keze fogható meg Dernschwam naplójának bizonyos pontjain is. Ancara fekvése Dernschwamot különösen megragadta, saját kezűleg egyszerű skiccet is készített a városról. Eredetileg várkastélynak vagy theatrumnak hitték azt az épületet, amelyben a híres felíratra rábukkantak. Valójában Augustus és Róma egykori temploma volt.

A Monumentum Ancyranumot, azaz az Ancarai feliratot a feliratok királynőjeként is emlegeti a régészettudomány. A római birodalom történetének egyik legfontosabb forrását, Augustus császár politikai végrendeletét, kül- és belpolitikai tetteinek, építkezéseinek, közcélokat szolgáló adományainak rövid foglalatát tartalmazza. Az eredeti feliratot Rómában, a Mars-mezőn, Augustus Mausoleuma előtt két bronzoszlopra vésték, másolatait minden jelentősebb városban elhelyezték. Ancarán kívül a pisidiai Apolloniában és Antiochiában is előkerültek részletei, de mind közül az ancarai a legteljesebb. Az eredeti latin nyelvű felirat a templom előcsarnokának belső falán, görög fordítása pedig kívül található. Mivel a törökök gyanús szemmel nézték a feliratok másolatát, és leginkább elkergették az efféle művelő idegeneket, a követség írástudó tagjainak csupán néhány óra állt rendelkezésére, hogy a másolás komoly feladatát elvégezzék.⁶ A négy főből álló csapatot Belsey János deák vezette, csatlakozott hozzá Márton deák, Zay Ferenc titkára, valamint Miklós pap és Gáspár pap. Belsey másolata kifogástalannak bizonyult, gyakorlatlanabb társaié már kevésbé. Talán éppen ez volt a fő oka annak, hogy Verancsics hazatérve nem gondolhatott a felirat szövegének kiadására. A tudós közönség mindenestre csak a főpap halálát követően szerzett tudomást a nagy felfedezésről. Bécsben 1574-ben fordult először Stephanus Pighius humanista, majd Carolus Clusius botanikus A.G. Busbecqhez a másolat iránt érdeklődve. A flamand diplomata zavarba jött a megkereséstől, végül kiderült, hogy ilyesmi nincs a birtokában. A tudós érdeklődők végül Zsámboky János, illetőleg Verancsics Faustus révén jutottak hozzá a szöveghez, utóbbi azt is feltűntette az átadott példányon, hogy az eredeti nagybátyjától, Verancsics Antaltól származik. A provenienciáról szóló valós információ sajnos azonban túl későn, 1588-ban látott napvilágot. Ekkorra már a tudós közvélemény a felfedezést végképp A.G. Busbecq nevéhez kötötte a szöveg 1579-es, André Scott által

készített első kiadása nyomán. Hogyan is történhetett ez a tévedés? Tardy Lajos szerint Justus Lipsius, a szavahihetőségében olykor amúgy is kifogásolható filológus lehetett a fő bűnös, aki azért, hogy kedvében járjon a befolyásos diplomatának, elhíresztelte ezt a valótlan információt. Busbecq természetesen nem tiltakozott, hiszen éppen eléggé kínosnak tarthatta, hogy tulajdonképpen fogalma sem volt e nevezetes találat jelentőségéről. A magyarországi humanisták érdemeire pedig a feledés homálya borult. A tehetséges diplomata, A.G. Busbecq, aki a legenda szerint Szulejmán szultántól kapta ajándékba a tulipánhagymát, és terjesztette el később hazájában, valójában nem is érdeklődött az epigráfia iránt, feljegyzéseiben ilyesminek nyoma sem található.

Hans Dernschwam 1555-ben, Zay Ferenc és Verancsics Antal 1557-ben tért haza Konstantinápolyból, Busbecq Ferdinánd állandó konstantinápolyi követe lett. A követség tudományos sikerét számos megvásárolt értékes, főként görög nyelvű kézirat is dokumentálta. Hans Dernschwam többek között Zónaras-kéziratokat⁷ vásárolt, Verancsics Antal corvinákkal⁸ tért vissza. Belsey Jánost a követjárás során tanúsított tudományos és diplomáciai érdemeiért az uralkodó nemességgel jutalmazta. Azt a tételt, miszerint a Habsburg monarchia, azon belül is a fővárosok, Bécs és Prága kulturális virágzásához a 16. század második felében a magyar humanisták is jelentős mértékben hozzájárultak, az elbeszélte történet is fényesen igazolja.

Zsupán Edina

zsupan.edina.at.oszk.hu

7 Az egyik kódex előzéklapjaira Dernschwam feljegyezte a Zónaras-művek vásárlásának körülményeit. Eszerint Zónaras Chronicáját 1554-ben Konstantinápolyban, Perában, azaz Galatában vásárolta 150 magyar dukátért Antonios Kantakouzénostól, a bizánci császárok egyik leszármazottjától. Érdekes adalék, hogy Kantakouzénos igényt tartott egy nyomtatott változatra abban az esetben, ha a kézirat valamikor nyomtatásban megjelenék. A Chronica második részét Dernschwam a szövegösszevetés végett egy további példányban is megvásárolta 30 magyar dukátért egy bizonyos Alexandros könyvárustól, Zónaras egy másik művét pedig egy régi kódex alapján lemásoltatta. Dernschwam a megvásárolt kódexeket később egykori főnökének, Anton Fuggernek adta el. Amikor Hieronymus Wolf, Johann Jacob Fugger tudós könyvtárosa elkészítette Zónaras Chronicájának latin fordítását, a munkához többek között a Dernschwam által vásárolt kódexeket is felhasználta. (Az előszóban Wolf ugyanakkor említést tesz egy másik Zónaras-kódexről is, amelyet a bécsi udvari könyvtárból kapott kölcsön a fordításhoz, ez minden bizonnyal azonos a ma Bécsben őrzött Zónaras-corvinával, amelyet Cuspinianus hozott el 1513-ban Budáról.) Wolf a fordítást Anton Fuggernek ajánlotta, ugyanis az ő anyagi támogatásával jelent meg a bizánci történetírók munkáit tartalmazó corpus 1557-ben, Bázelen. A Dernschwam által vásárolt Chronica ma Münchenben található (Cod. Graec. 324.).

8 Ezek: Aquinói Szent Tamás, Catena aurea seu Continuum in Lucae Avangelium, Bécs, ÖNB, Cod. 1391 (a kódexet a benne olvasható bejegyzés szerint 1526-ban vitték magukkal a törökök), valamint Horatius, Opera – Iuvenalis, Satyrae – Persius, Satyrae, London, British Museum, Lansdowne MS. 836.

6 A felfedezés igaz történetéhez lásd Lajos Tardy, Éva Moskovszky, *Zur Entdeckung des Monumentum Ancyranum*, 1555 = Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, 1973, 375–401.